

*Ігнатенко М. П.,**асистент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ФОРМАЛІЗАЦІЯ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ ЯК СПОСІБ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ ЗЛОЧИНІВ ІЗ ПОДВІЙНОЮ ФОРМОЮ ВИНИ

Анотація. Статтю присвячено висвітленню впливу оціночних понять на побудову кримінально-правових норм, зокрема санкцій злочинів із подвійною формою вини. Проаналізовано підходи різних вчених щодо визначення дефініції «оціночне поняття». Автор акцентує увагу на необхідності формалізації оціночних понять з метою звуження меж кримінально-правових санкцій.

Ключові слова: кримінально-правова санкція, оціночне поняття, формалізація, злочини із подвійною формою вини.

Постановка проблеми. Сучасна кримінально-правова теорія розрізняє основні та кваліфіковані склади злочинів. За загальним правилом кваліфікований склад злочину знаходить своє вираження в другій, третій, четвертій частинах статей Особливої частини КК України. При цьому кваліфікуючі ознаки збільшують ступінь суспільної небезпеки злочину порівняно з тою, що виражається ознаками основного складу [1, с. 88]. Об'єктивна сторона як основних, так і кваліфікованих (особливо кваліфікованих) складів злочину, які мають місце і при вчиненні злочинів із подвійною формою вини, достатньо часто конструюються за допомогою ознак, які мають оціночний характер.

Проблеми використання оціночних понять у нормативно-правових актах вже достатньо давно досліджуються як у вітчизняній, так і зарубіжній літературі. Однак вирішення завдання правильного визначення оціночного поняття та його впливу на конструювання та застосування кримінально-правової норми залишається актуальним і на сьогодні.

Одним з найважливіших аспектів досліджуваної проблематики є встановлення впливу диспозиції кримінально-правової норми на конструкцію санкції. Беззаперечно, що диспозиція і санкція повинні бути внутрішньо узгоджені так, щоб у цілому уособлювати єдиний «організм». Їх зв'язок характеризується тим, що він односторонній (від диспозиції залежить суворість санкції, зворотний зв'язок відсутній) і опосередкований (так як санкція є наслідком законодавчої оцінки конкретного злочину, тобто здійснюється через законодавця).

Оціночні поняття були предметом досліджень таких відомих науковців, як М.С. Таганцев, П.І. Люблінський, І.Я. Фойніцький, С.В. Познишев, В.М. Кудрявцев, Я.М. Браїнін, А.В. Наумов, Н.Ф. Кузнецов, та інших. При цьому науковці основну увагу приділяли питанням дефініції «оціночних понять», необхідності їх формалізації, а також загрози вчинення судової помилки при їх надмірному використанні в кримінальному законодавстві.

Питанню впливу оціночних понять (через диспозицію статей (частин статей) Особливої частини КК) на конструкцію кримінально-правових санкцій увага практично не приділялася. Тому метою нашого дослідження є визначення впливу використання оціночних понять у диспозиціях кримінально-правових норм на конструкцію санкцій, зокрема в злочинах із подвійною формою вини, оскільки саме при описі ознак об'єктивної сторони останніх частіше всього використовуються оціночні поняття, та виро-

блення рекомендацій щодо вдосконалення кримінального закону в зазначеному напрямку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питанню співвідношення диспозицій та санкцій кримінально-правової норми приділяли увагу багато дослідників. Як правильно зазначав свого часу А.Н. Траїнін, «чим повніше описаний склад злочину, чим конкретніше окреслені в диспозиції його елементи, тим більше має зменшуватися відстань між мінімальною та максимальною межею покарань, визначених у законі».

Аналіз КК України дає всі підстави стверджувати, що законодавець достатньо часто при викладенні кримінально-правових норм (зокрема, при описі ознак складу злочину) використовує оціночні поняття. У сучасних правових реаліях використання оціночних понять фактично є одним із способів викладення кримінально-правового матеріалу, шляхом застосування якого побудовані близько половини статей КК України.

Перш ніж з'ясувати причини використання оціночних понять, поширеності їх використання в тексті кримінального закону та їх вплив на конструювання кримінально-правових санкцій, потрібно визначити дефініцію «оціночного поняття».

Так, Я.М. Браїнін під оціночними поняттями розуміє не конкретизовані законодавцем і уточнюючим органом, що їх застосовує, поняття. Як зазначав науковець, конкретизація оціночних понять може здійснюватися в міру накопичення і вивчення досвіду застосування відповідних кримінально-правових норм [2, с. 63].

А.А. Маліновський відзначає, що оціночне поняття – це «узгальнення явищ і процесів правової дійсності, яке фіксується в законодавстві за допомогою вказівки лише найбільш загальних ознак явища або процесу» [3, с. 268].

А.Г. Діденко зазначає, що оціночним є поняття, за допомогою якого законодавець надає суб'єктам реалізації (використання, виконання, дотримання, застосування норм права) можливість самим визначити межу, що відділяє один правовий стан від іншого [4, с. 48].

Т.В. Кашаніна пропонує наступну дефініцію оціночного поняття: «виражене в нормі права положення (розпорядження), в якому закріплюються найбільш загальні ознаки, властивості, якості, зв'язки і відношення всіляких предметів, явищ, дій, процесів, детально не роз'яснюване законодавцем з тим, щоб воно конкретизувалося шляхом оцінки в процесі використання права і дозволяло здійснювати в межах зафіксованої в ньому спільності індивідуальну піднормативну регламентацію суспільних відносин» [5, с. 8].

В.М. Кудрявцев оціночними вважає ознаки, зміст яких визначається правосвідомістю юриста, що застосовує закон, з врахуванням вимог КК України і обставин конкретної справи [6, с. 134].

Отже, практично всі зазначені визначення оціночного поняття зводяться до необхідності його конкретизації у процесі правозастосування з урахуванням конкретних обставин справи.

Характерно, що серед науковців є як противники використання оціночних понять, які вбачають у цьому можливість до-

пушення помилок зі сторони правозастосувача, так і прихильники.

Використовуючи оціночні поняття, законодавець свідомо надає інтерпретаторам певну свободу в тлумаченні і дає можливість наповнювати оціночні поняття відповідним змістом залежно від конкретно-історичних умов і конкретної ситуації застосування норм права [7, с. 169].

К.К. Лановенко застосування оціночних понять розглядає як особливий механізм законодавчої техніки, завдяки якому в повному обсязі можна реалізувати принципи повноти, справедливості та індивідуалізації покарання при здійсненні правосуддя [8, с. 155].

Використовуючи оціночні поняття, законодавець прагне надати суб'єкту правозастосування можливість максимально врахувати фактичні обставини конкретної кримінальної справи, а також умови життя суспільства, які постійно змінюються [9, с. 97].

І.М. Гальперін суть оціночних понять розглядає як «внутрішній ресурс» закону, необхідний для вдосконалення практики його застосування при суворому дотриманні принципу законності [10, с. 71].

В.М. Кудрявцев наголошував, що суб'єкт, який використовує оціночні поняття, виконує подвійну функцію: по-перше, порівнює досліджуване явище з певним загальним поняттям, по-друге, формулює (у певних межах) зміст цього поняття. При цьому оцінка оціночного поняття може змінюватися не лише залежно від того, якою людиною вона здійснюється, а й залежно від часу застосування того чи іншого оціночного поняття, оскільки інтерпретація останнього може змінюватися [11, с. 116].

Вважаємо, що «абстрактність» оціночних понять має відповідний вплив на конструювання кримінально-правової санкції (вибір виду покарання, його розміру або строку).

Санкції кримінально-правових норм, при описі диспозицій яких законодавець використовує оціночні поняття, у непоодиноких випадках мають достатньо широкі межі (наприклад, санкції ч. 2 ст. 252 (позбавлення волі на строк від 5 до 12 років), ч. 2 ст. 272 (позбавлення волі на строк від 1 до 8 років), ч. 2 ст. 273 (позбавлення волі на строк від 2 до 10 років), ч. 2 ст. 274 (позбавлення волі на строк від 3 до 12 років), ч. 3 ст. 281 (позбавлення волі на строк від 5 до 12 років) ч. 3 ст. 282 (позбавлення волі на строк від 5 до 12 років)).

Отже, якщо розглядати співвідношення диспозицій та санкцій статей (частин статей) Особливої частини КК України, то можна зробити висновок, що чим конкретніше описана диспозиція, тим конкретніша буде санкція.

Слушною з цього приводу є позиція С.І. Дементьєва, який виступає за необхідність максимальної формалізації диспозицій статей, щоб у них вказувалися всі або майже всі елементи складу злочину, по можливості – найбільш поширені, що враховуються судами, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність [12, с. 49]. На нашу думку, це надасть можливість не тільки удосконалити кримінально-правові санкції (передбачити оптимальну кількість альтернативних основних покарань, їх міру чи строк), а й надасть можливість знизити ризик допущення судових помилок при розгляді справ.

Вважаємо, що максимальний ступінь формалізації ознак об'єктивної сторони злочину дозволить звужити межі кримінально-правових санкцій і, відповідно, межі суддівського розсуду. Цей процес повинен перш за все відбуватися шляхом надання легального тлумачення оціночних ознак у примітках статей Особливої частини КК України (на прикладі ст.ст. 149, 159–1, 164, 176, 182, 185, 199, 200, 205 КК України).

Зміст оціночних понять також розкривається у відповідних актах судового тлумачення та výroках по конкретній криміналь-

ній справі. До прикладів таких актів судового тлумачення можна віднести Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» № 17 від 10.12.2004, «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» № 14 від 23.12.2005, «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» № 7 від 12.06.2009 та інші.

В зазначених постановках розкривається зміст таких оціночних понять, як «істотна шкода» (ч. 1 ст. 244, ст. 246, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249 КК України), «інші тяжкі наслідки» (ст.ст. 236, 237, ч. 2 ст.ст. 238–243, ч. 2 ст. 245, ст.ст. 247, 251, ч. 2 ст. 252, ч. 1 ст. 253, ч. 1 ст. 271, ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273, ч. 2 ст. 274, ч. 2 ст. 275 КК України), «загибель людей» (ст.ст. 236, 237, ч. 2 ст.ст. 238–243, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 253 КК України), «значна територія» (ст. 236 КК України), «масове знищення» (ч. 2 ст. 248, ст. 249 КК України), «інше грубе порушення правил експлуатації» (ст. 287 КК України), «шкода здоров'ю потерпілому» (ч. 1 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 273, ч. 1 ст. 274, ч. 1 ст. 275 КК України), «загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків» (ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 273, ч. 1 ст. 274, ч. 1 ст. 275 КК України).

Певні складнощі при застосуванні оціночних ознак виникають також і тому, що в одні і ті ж оціночні поняття в деяких випадках вкладається різний зміст. Наприклад, «істотна шкода» при вчиненні злочинів, передбачених ст. 246, ч. 1 ст. 248 та ст. 249 КК України, «інші тяжкі наслідки» при вчиненні злочинів, передбачених ст. 237, ч. 2 ст. 267, ч. 2 ст. 273 КК України і так далі.

Ми розділяємо думку тих науковців, які вважають, що велика кількість оціночних понять у кримінальному законі може зумовити низку проблем під час їх застосування, так як діяльність суб'єктів, уповноважених розкривати зміст оціночного поняття та реалізувати його в кожному конкретному випадку, не позбавлена помилок.

Як правильно зазначає З.А. Тростюк, «термінологічний апарат буде чітким, якщо зміст кожного терміна випливатиме із самого закону без будь-якого додаткового тлумачення, а для з'ясування змісту його складових не потрібно було б звертатися до інших джерел, окрім кримінального закону» [13, с. 50].

Так, Н.О. Лопашенко, допускаючи використання оціночних понять, вважає, що мова повинна йти лише про такі оціночні категорії в кримінальному законі, без яких неможливо обійтись і які не впливають на криміналізацію діяння [14, с. 240].

Подібної точки зору дотримується також К.К. Панько, вважаючи, що «основним способом побудови норм Особливої частини КК має бути принцип формальної визначеності з нечисленними відступами від нього при описі обмеженого кола складів злочинів» [15, с. 300].

На думку М.О. Власенко, оціночні поняття задають певний ступінь стабільності та регулятивної міцності, є природним зв'язком засад нормативно-правового формалізму і практичного життя [16, с. 57].

С.С. Безруков розглядаючи причини, які ускладнюють процес формалізації оціночних понять, зазначає, що найлегше «стандартизації» піддаються кількісні оціночні терміни. Заміну якісних оціночних термінів автор вважає неможливою [17, С. 10].

На думку А.В. Наумова, лише судовий прецедент може конкретизувати зміст оціночного поняття, що використовується законодавцем при побудові кримінально-правової норми [18, с. 9].

Н.Ф. Кузнецова вважає, що особливістю оціночних ознак у кримінальному законі є те, що їх варіативність не дозволяє законодавцю їх формалізувати та описати [19, с. 50].

Переважає ж більшість пропозицій науковців, які вбачають у використанні оціночних понять загрозу здійснення судової помилки, зводиться до необхідності конкретизації у кримінальному законі оціночних понять, зокрема понять, що визначають ознаки суспільно небезпечних наслідків.

При цьому відповідним ресурсом для цього мають бути Постанови Пленуму Верховного Суду України, про які ми вже згадували і в яких розкрито зміст деяких оціночних ознак.

І.М. Гальперін, розглядаючи питання формалізації оціночних понять, стверджував, що слід говорити не про об'єктивну неможливість постійної зміни кримінального законодавства, а про якісну неповноцінність таких змін, внаслідок чого законодавець і використовує в певних межах оціночні поняття [20, с. 72].

Однак з такими висновками автора ми погодитися не можемо, оскільки аналіз чинних постанов Пленуму Верховного Суду України свідчить, що зміст оціночних понять протягом тривалого часу не змінюється, тому такі побоювання науковця є необґрунтованими.

Очевидно, що формалізувати всі оціночні ознаки неможливо, зокрема ті з них, які відносяться до якісних. Однак це не означає, що відповідна робота в цьому напрямку проводиться не повинна, тим паче з урахуванням наявності накопиченого практичного досвіду.

Висновки. Отже, на підставі викладеного можна дійти висновку, що оціночні поняття – це неконкретизовані в кримінальному законі поняття, встановлення змісту яких здійснюється правозастосовувачем у межах його повноважень на підставі об'єктивних та суб'єктивних факторів.

Важливою гарантією правильного застосування оціночних понять являється встановлення повного переліку випадків, які підпадають під те чи інше оціночне поняття. І лише за неможливості вичерпати всі випадки, що охоплюються цим поняттям, можна обмежитися приблизним переліком. Наявність зазначеного переліку значно знизить ризик здійснення судової помилки.

Формалізація оціночних понять сприятиме конкретизації диспозицій кримінально-правових норм, що дозволить значно звужити межі кримінально-правових санкцій, зокрема злочинів із подвійною формою вини, при описі ознак об'єктивної сторони яких оціночні поняття застосовуються найчастіше.

Формалізація оціночних понять може здійснюватися шляхом роз'яснення (тлумачення) їх змісту в примітках до статей Особливої частини Кримінального кодексу України. Якщо на момент прийняття КК України 2001 р. зробити це було достатньо складно, оскільки не можна було передбачити всі можливі наслідки вчиненого діяння, то на сьогоднішній день, з урахуванням існуючої судової практики, зробити це цілком реально.

Слід пам'ятати, що наявність оціночних понять у кримінальному законодавстві завжди буде свідченням низького рівня розвитку законодавчої техніки. Якщо, як зазначають деякі науковці, це є способом законодавчої техніки, то виправити таке положення речей буде достатньо складно, але можливо.

Література:

1. Крутликів Л.Л., Савинов В.Н. Квалифицирующие обстоятельства: понятие, виды, влияние на квалификацию преступлений: [учебное пособие] / Л.Л. Крутликів. – Ярославль, 1989. – 88 с.
2. Брайнин Я.М. Уголовный закон и его применение / Я.М. Брайнин. – М.: Юридическая литература, 1967. – 240 с.
3. Малиновский А.А. Оценочные понятия в законодательстве. Законодательская техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование / А.А. Малиновский. – Нижний Новгород, 2001. – 268 с.
4. Диденко А.Г. Оценочные понятия в гражданском законодательстве. Избранное (постсоветский период) / А.Г. Диденко. – Алматы, 2004. – 308 с.
5. Кашанина Т.В. Оценочные понятия в советском праве / Т.В. Кашанина. – Свердловск, 1974. – 17 с.

6. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М.: Юридическая литература, 1972. – 352 с.
7. Черданцев А.Ф. Вопросы толкования советского права / А.Ф. Черданцев. – Свердловск: Изд-во Сверд. юрид. ин-та, 1972. – 191 с.
8. Лановенко К. Суб'єктивний момент при застосуванні оціночних понять у кримінальному законодавстві // Підприємництво, господарство і право. – № 9. – 2010. – С. 152–155.
9. Наумов А.В. Применение уголовно-правовых норм / А.В. Наумов. – Волгоград: Высш. следственная школа МВД СССР, 1973. – 175 с.
10. Гальперин И.М. Уголовная политика и уголовное законодательство. Основные направления борьбы с преступностью / И.М. Гальперин. – М.: Юридическая литература, 1975. – 115 с.
11. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений 2-е изд., перераб. и дополн. / В.Н. Кудрявцев. – М.: «Юристъ», 2001. – 116 с.
12. Дементьев С.И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы / С.И. Дементьев. – Ростов-на-Дону: Изд. Ростовского университета, 1986. – 157 с.
13. Тростюк З.А. Понятийный аппарат Особливої частини Кримінального кодексу України: [монографія] / З.А. Тростюк. – К.: Атіка, 2003. – 50 с.
14. Лопашенко Н.А. О проблемах качества современного уголовного экологического законодательства / Законодательская техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование / Н.А. Лопашенко. – Нижний Новгород, 2001. – 542 с.
15. Панько К.К. Технично-юридическое качество внутренних свойств уголовного закона. Законодательская техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование / К.К. Панько. – Нижний Новгород, 2001. – 542 с.
16. Власенко Н.А. Проблемы точности выражения формы права (лингво-логический анализ) / Н.А. Власенко. – Екатеринбург, 1997. – 71 с.
17. Безруков С.С. Оценочные понятия и термины в уголовно-процессуальном законодательстве / С.С. Безруков. – М., 2001. – 24 с.
18. Наумов А.В. Практика применения Уголовного кодекса Российской Федерации: комментарий судебной практики и доктринальное толкование / А.В. Наумов. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 1024 с.
19. Кузнецова Н.Ф. О законодательной технике в уголовном праве / Н.Ф. Кузнецова // Вестник Московского Университета. Серия 11. – Право. – 2004. – № 4. – 50 с.
20. Гальперин И.М. Уголовная политика и уголовное законодательство / И.М. Гальперин // Основные направления борьбы с преступностью. – М.: Юридическая литература, 1975. – 115 с.

Игнатенко М. П. Формализация оценочных понятий как способ совершенствования уголовно-правовых санкций преступлений с двойной формой вини

Аннотация. Статья посвящена освещению влияния оценочных понятий на построение уголовно-правовых норм, в частности санкций преступлений с двойной формой вини. Проанализированы подходы разных ученых относительно определения дефиниции «оценочное понятие». Автор акцентирует внимание на необходимости формализации оценочных понятий с целью сужения пределов криминально-правовых санкций.

Ключевые слова: уголовно-правовая санкция, оценочное понятие, формализация, преступления с двойной формой вини.

Ignatenko M. Formalization notions as a way to improve criminal sanctions with dual form of guilt

Summary. The article is devoted to the influence of such notions in the construction of criminal law, including sanctions with a double fault crimes form. The approaches of various scientists to determine the definition of «evaluative concept». The author emphasizes the necessity to formalize the notions of the purpose of narrowing the criminal sanctions.

Key words: criminal law sanction, evaluative concepts, formalization, double form fault crimes.